

Цибохін О. М.,
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ЗАБОРОНИ ПОДАТКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

THE GENESIS OF THE CRIMINAL PROHIBITION OF TAX OFFENSES IN DOMESTIC LEGISLATION SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

У статті досліджуються особливості процесу розвитку вітчизняного законодавства у повоєнний період (друга половина ХХ ст.) в частині встановлення кримінально-правової заборони податкових кримінальних правопорушень. Для цього було проаналізовано Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року, склади діянь, які передбачалися цим кодифікованим актом. Розглядаються доповнення до КК УРСР, які криміналізували діяння з ознаками податкових кримінальних правопорушень. Особливу увагу приділено науковим висновкам вчених щодо особливостей реалізації цих правових норм. Проведено аналіз Кримінального кодексу 2001 року в частині складів податкових кримінальних правопорушень, а також відображено ключові моменти доповнень та змін, що стосуються таких норм.

Досліджено нормативно-правові акти та проекти законів України щодо внесення змін і доповнень до кримінального законодавства в частині регламентації кримінальної відповідальності за податкові кримінальні правопорушення. Доведено, що всі зазначені зміни пов'язані зі зміною суспільних відносин, появою та розвитком протиправних практик ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Встановлено, що при впровадженні змін та розробці механізму і методів регулювання суспільних відносин у сфері податкових правовідносин необхідно враховувати помилки та досвід попередніх етапів, які вже неодноразово негативно впливали на економічний розвиток. Кримінально-правова охорона системи оподаткування в вітчизняній практиці має давню історію, в різні часи вона мала різний характер, інтенсивність і залежала від політичних та економічних процесів у державі.

Аналіз правозастосовчої практики історичних аспектів деліктів у сфері оподаткування свідчить, що негативні явища в економіці країни є результатом складної взаємодії між негативними процесами в економіці та економічною злочинністю, насамперед у сфері оподаткування.

Ключові слова: *КК УРСР 1960 року, КК України, податкове кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність; склад діяння.*

The article examines the peculiarities of the process of development of domestic legislation in the post-war period (second half of the 20th century) in terms of establishing a criminal prohibition of tax criminal offenses. For this subject, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960, the composition of acts, which were provided for by this codified act, were analyzed. Additions to the Criminal Code of the Ukrainian SSR, which criminalized actions with signs of tax criminal offenses, are being considered. Special attention is paid to the scientific conclusions of scientists regarding the peculiarities of the implementation of these legal norms. An analysis of the Criminal Code of 2001 was carried out in terms of the composition of tax criminal offenses, and the key points of additions and changes regarding such norms were also reflected.

The normative legal acts and draft laws of Ukraine regarding the introduction of changes and additions to the criminal legislation regarding the regulation of criminal liability for tax criminal offenses were studied. It has been proven that all the mentioned changes are related to the change in social relations, the appearance and development of illegal practices of tax evasion and other mandatory payments.

It was established that the implementation of changes and the development of the mechanism and methods of regulating social relations in the field of tax relations should take into account the mistakes and experience of previous stages, which have already had a negative impact on economic development more than once. Criminal law protection of the taxation system in domestic practice has a long history, at different times it had different nature, intensity and depended on political and economic processes in the country.

The analysis of the law enforcement practice of historical aspects of torts in the field of taxation shows that negative phenomena in the country's economy are the result of a complex interaction between negative processes in the economy and economic crime, primarily in the field of taxation.

Key words: *CC of the Ukrainian SSR in 1960, CC of Ukraine, tax criminal offense, criminal liability, composition of the act.*

Постановка проблеми. Сучасна система відповідальності за податкові кримінальні правопорушення має тривалу історію формування. Одним із методів пізнання в суспільних науках є історичний метод, оснований на порівнянні ретроспективних особливостей досліджуваного явища з сучасними даними, що дозволяє глибше пізнавати предмет дослідження, встановлювати схожі та відмінні характерні ознаки того чи іншого явища. Відтак, пропонується дослідити процес становлення та розвитку кримінальної заборони кримінальних правопорушень у вітчизняному законодавстві другої половини ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за податкові кримінальні правопорушення знайшла свого відображення у наукових роботах багатьох вітчизняних вчених, серед яких: Л.П. Брич, Д.І. Голосніченко, Р.Ю. Гревцова, О.О. Дудоров, М.С. Міщук, П.П. Андрушко, П.С. Берзін, Н.О. Гуторова, В.О. Навроцький, О.І. Перепелиця, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк та ін.

Метою даної статті є аналіз процесу та особливостей становлення норм про кримінальну відповідальність за вчинення податкових кримінальних правопорушень у вітчизняному законодавстві періоду другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. КК УРСР від 28 грудня 1960 року [1] передбачав ст. 74 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей або сплати податків» та не містив спеціальних складів податкових кримінальних правопорушень. Згідно судової практики даного періоду, випадки ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, вчинене загальним суб'єктом підпадало під кваліфікацію за ст. ст. 87 КК УРСР 1960 року як спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям [2].

У 90-х роках ХХ століття на території української держави, як і в більшості радянських республік того часу, відбувався процес реформування економіки з поступовим переходом до ринкових відносин, що сприяло появі необхідності встановлення кримінально-правових заборон у сфері охорони системи оподаткування.

Так, 27 червня 1986 року КК УРСР 1960 року було доповнено ст. 148-1, яка передбачала кримінальну відповідальність за ухилення від подання декларації про доходи від заняття кустарно-ремісничим промислом, іншою індивідуальною трудовою діяльністю або про інші доходи, що оподатковуються прибутковим податком, та в інших випадках, коли подання декларації передбачено законодавством, або несвоєчасне подання декларації чи включення до неї завідомо перекручених даних, якщо ці дії вчинено протягом року після накладення адміністративного стягнення за такі ж порушення [3]. Варто звернути увагу на те, що дана дефініція встановлювала так звану адміністративну преюдицію та мала на меті врегулювання відносин суб'єктів підприємницької діяльності та держави, а саме контроль за їх обліком та за своєчасним поданням податкових декларацій.

Як зазначає Р.Ю. Гревцова, «в історичних умовах на той момент це було єдиною можливістю контролю фіскальних органів за новою категорією платників податків – фізичних осіб, що не мають постійного місця роботи в установах, підприємствах і організаціях» [4, с. 11].

Згодом, 26 січня 1993 року КК УРСР було доповнено ст. 148-2, чим було криміналізовано ухилення від сплати податків з підприємств і організацій, вчинені службовими особами цих суб'єктів або фізичною особою (тобто загальним суб'єктом), якщо ці діяння призвели до ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах [5].

У науковій літературі неодноразово зверталася увага на перелік способів вчинення діянь, передбачених ст. 148-1 та ст. 148-2 КК УРСР 1960 року – неподання податкових декларацій і розрахунків, приховання або заниження об'єктів оподаткування. Також відмічалось, що мало місце поширювальне тлумачення ознак об'єктивної сторони складу злочину було загальноприйнятим як в доктрині, так і в судовій практиці, наприклад «у науково-практичному коментарі до ст. 148-2 КК УРСР 1960 року як приховання об'єкта оподаткування тлумачилось завищення службовою особою підприємства певної категорії працюючих (інвалідів), що слугувало підставою для звільнення цього підприємства від сплати внесків до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків

Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення» [6, с. 427], а також «зниження податкової ставки» [7, с. 493].

Надалі, Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за ухилення від сплати податків» від 05 лютого 1997 року стаття 148-2 КК УРСР 1960 року отримала нову редакцію, відповідно до якої дефініція була сформована наступним чином: умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, або фізичною особою, якщо ці діяння призвели до ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах» [8]. Відтак, було розширено коло суб'єктів даного діяння, уточнено його предмет, а також запроваджено види відповідальності в залежності від суми несплаченого податку чи обов'язкового платежу.

Відсутність чітких критеріїв розмежування кримінально караного ухилення від сплати податкових платежів і правомірної податкової мінімізації давало можливість платникам податків використовувати певні схеми руху коштів та особливості системи банківської картотеки, що давало можливість видавати таку поведінку платника податку як правомірну. Наприклад, «підприємства з метою не погашати існуючий податковий борг або (та) не сплачувати поточні податкові платежі достовірно відображали фінансово-господарські операції у бухгалтерському і податковому обліку, правильно нараховували податки, але водночас робили все для того, щоб належних для їх сплати коштів у них не було (шляхом перерахування виручки від поставлених товарів на банківські рахунки інших суб'єктів господарювання)» [9, с. 124–125].

Така ситуація вимагала відповідної реакції як від наукової спільноти, так і від законодавця. Тому, вже напрацьований досвід та апробовані методи боротьби з податковими правопорушеннями нормотворці намагалися врахувати при розробці КК України, який було прийнято 5 квітня 2001 року.

Так, КК України 2001 року передбачав кримінальну відповідальність за наступні податкові кримінальні правопорушення:

– ст. 211 «Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку»;

– ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»;

– ст. 216 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок»;

– ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» [10].

Деякі вчені до кримінальних податкових правопорушень відносили, окрім вищевказаних, також наступні склади діянь згідно КК України в редакції від 05.04.2001 року: ст. 192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою»; ст. 205 «Фіктивне підприємництво»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень»; ст. 367 «Службова недбалість» та стверджували, що «аналіз правових норм, які складають теоретичну основу «податкових кримінальних правопорушень» доводить, що однією з найбільших проблем кримінального права залишається кваліфікація суміжних складів діянь» [11, с. 21].

Надалі Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» КК України було доповнено статтю 212¹ «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [12].

Після прийняття та введення в дію Кримінального процесуального кодексу України [13] відбулися зміни й до Податкового кодексу України [14] в частині реалізації кримінально-правової кваліфікації за ст. 212 КК України. Так, було постановлено, що відповідно до п. 56.22 ст. 56 ПК України, згідно з яким у разі оскарження рішення контролюючого органу в порядку адміністративного оскарження до контролюючих органів вищого рівня та/або до суду, повідомлення особі про підозру у вчиненні діяння передбаченого ст. 212 КК України не може

ґрунтуватися на такому рішенні контролюючого органу до закінчення процедури адміністративного оскарження або до остаточного вирішення справи судом. У разі, якщо обвинувачення особи за ст. 212 КК України ґрунтується на акті податкової перевірки підприємства, то до закінчення адміністративного оскарження рішення податкового органу, винесеного за результатами такого акта перевірки, та/або до прийняття рішення Вищим адміністративним судом України (а в деяких випадках до прийняття рішення Верховним судом України) не на користь платника податків, особі не може бути пред'явлено повідомлення про підозру.

Також, значимі зміни до застосування ст. 212 КК України відбулися із прийняттям 15 листопада 2011 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [15]. Так, з прийняттям даного акту, за ухилення від сплати податків як основні покарання могли бути призначені лише штраф та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

В подальшому Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» було доповнено КК України статтею 222 Шахрайство з фінансовими ресурсами – надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності [16].

Наступним у процесі становлення та розвитку кримінально-правової охорони системи оподаткування став Закон України від 18 вересня 2019 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» [17]. Аналіз зазначеного нормативно-правового акту приводить до наступних висновків.

По-перше, даний актом було скасовано ст. 205 КК України «Фіктивне підприємництво», посилаючись на те, що дана норма є «мертвою».

По-друге, збільшені розміри шкоди у вигляді несплачених податків, в результаті спричинення яких настає кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків та визначається ступінь тяжкості цього кримінального правопорушення (відповідно до примітки до статті): визначаються суми несплачених податків у певних розмірах: у значному (ч. 1 – 3000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян), великому (ч. 2 – 5000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян) чи особливо великому (ч. 3 – 7000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

По-третє, для кримінальної відповідальності неоподаткований мінімум доходів громадян встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної відповідною нормою Податкового кодексу України (пп. 169.1.1), яка дорівнює 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, для будь-якого платника податку [14]. З цього можемо зробити висновок про часткову декриміналізацію ухилення від сплати податків як кримінального правопорушення в частині збільшення суми несплачених податків. На підставі ст. 58 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи, мають зворотню силу в часі. Даний припис також знаходить своє відображення в КК України (ст. 5). А відтак, всі кримінальні провадження, відкриті стосовно службових осіб суб'єктів господарювання за ухилення від сплати податків у зв'язку зі спричиненням шкоди бюджету (ненадходження коштів до бюджету) на суму менше, аніж встановлено на підставі аналізованого Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» мають бути закриті незалежно від того, на якій стадії досудового розслідування або судового розгляду вони перебувають.

25 серпня 2020 року було презентовано Законопроект № 3959-1 «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України» [18] згідно якого пропонувалося передбачити відповідальність

за шахрайство з податком на додану вартість як окремий вид кримінального правопорушення за рахунок доповнення КК України статтею 222² «Шахрайство з податком на додану вартість», відповідно до якої кримінально караним визнавалося діяння, яке містило у собі ознаки розкрадання або незаконне заволодіння бюджетними коштами шляхом отримання бюджетного відшкодування, а так саме подання заяви про повернення суми бюджетного відшкодування, вчинені шляхом подання завідомо неправдивих відомостей, в тому числі в результаті використання завідомо підробленого документа (шахрайство з податком на додану вартість).

За вказівкою авторів даного проекту, такі зміни до чинного законодавства мають надати можливість ефективного розслідування фактів розкрадання або заволодіння бюджетними коштами у вигляді податку на додану вартість, а також дозволить уникати суперечності між правоохоронними органами під час визначення складів злочинів за статтею 191 Кримінального Кодексу України [19].

Даний проект був підданий критиці. Наприклад, зазначається, що «у цьому законопроекті порушено питання щодо доцільності внесення змін до кримінального законодавства в аспекті забезпечення належної кримінально-правової охорони податкової системи України шляхом реконструкції статті 212 КК України, а також доповнення Кодексу новою статтею 222² КК України. Складається враження, що редакція статті 222² КК України має за мету в специфічний спосіб рекриміналізувати окремі елементи фіктивного підприємництва, надавши йому характеру спеціального виду податкового шахрайства. До декриміналізації фіктивного підприємництва, яке сталося нещодавно, як і до його потенційної рекриміналізації можна ставитися по-різному, однак істотна зміна законодавства в одному й тому самому аспекті упродовж нетривалого часу виглядає щонайменше дивно» [20].

Слід зауважити, що аналізований проект отримав ряд зауважень під час його розгляду Верховною Радою України з наступним направленням на доопрацювання. Головне науково-експертне управління у своєму висновку після першого читання законопроекту аргументувало недоцільність доповнення КК Украї-

ни статтею 222² [21]. Так дійсно, шахрайство з податком на додану вартість, відповідно до пропозицій авторів законопроекту на підставі вже наявних чинних норм може кваліфікуватися як відповідне кримінальне правопорушення проти власності, передбачене ст. 190 «Шахрайство» КК України або ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» КК України.

З урахуванням численних зауважень, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів», яким було передбачено зміни в санкції ст. 212 КК України, у якому відмовилися від пропозиції щодо впровадження статті 222² КК України та само змінено редакцію примітки до ст. 212 КК України та примітки до ст. 212¹ КК України, шляхом уточнення умов звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені простим, кваліфікованим та особливо кваліфікованим складами цієї норми – встановлено, що «особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою цієї статті, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення її до кримінальної відповідальності сплачено податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодовано шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» [22]. Аналогічний підхід використано в примітці до ст. 212¹ КК України.

На сьогоднішній день на розгляді парламенту перебуває проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів», внесений 23 квітня 2021 року за реєстраційним номером № 5420 [23]. Даний законопроект передбачає встановлення кримінальної відповідальнос-

ті за контрабанду товарів та підакцизних товарів, а також за недостовірне декларування товарів, що призвело або могло призвести до неправомірного зменшення чи звільнення від сплати митних платежів шляхом доповнення КК України новими статтями 201-2 «Контрабанда товарів», 201-3 «Контрабанда підакцизних товарів» та 201-4 «Недостовірне декларування товарів».

Однак, вважається більш раціональним та доцільнішим внесення пропонуваніх змін до чинної ст. 201 КК України «Контрабанда» за рахунок встановлення нових чи доповнення діючих частин даної статті, а не конструювання окремих кримінально-правових норм, як це запропоновано у проекті, оскільки у даному випадку йде мова про різновид товару, який переміщується через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Тобто потреби у виокремленні спеціальної норми для кожного виду товару не є доцільним. А щодо декларування товарів, то слід брати до уваги ту обставину, що ст. 472 Митного кодексу України передбачена адміністративна відповідальність за «недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тобто незаявлення за встановленою формою точних та достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби комерційного призначення, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України», яке тягне за собою накладення штрафу в розмірі

100 відсотків вартості цих товарів, транспортних засобів з конфіскацією зазначених товарів, транспортних засобів [24].

Висновки. Дослідження процесу становлення та розвитку системи оподаткування повинні використовуватись для створення ефективної системи податків та зборів у державі й на сучасному етапі її існування. При впровадженні змін та розробки механізму і способів урегулювання суспільних відносин у сфері податкових відносин мають бути враховані помилки та досвід попередніх етапів, які вже не раз негативно впливали на економічний розвиток. Кримінально-правова охорона системи оподаткування у вітчизняній практиці має довгу історію, в різні часи вона мала різний характер, інтенсивність та залежала від політико-економічних процесів в країні. Аналіз правозастосовної практики історичного аспектів деліктів у сфері оподаткування показує, що негативні явища в економіці країни є результатом складної взаємодії між негативними процесами в економіці і економічною злочинністю, насамперед у сфері оподаткування. Правова неврегульованість багатьох проблем у сфері оподаткування, складність і неоднозначність законодавчої бази сприяють зростанню поширення податкових кримінальних правопорушень у суспільстві, зменшення податкових надходжень та рівня добросовісності платників податків, податкової злочинності, зниженню рівня зібрання податків, появи та розвитку протиправних практик ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна» № 7 від 25.09.81 року: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-81#Text>
3. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1986. № 27. ст. 539.
4. Гревцова Р.Ю. Кримінальна відповідальність за податкові злочини в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук.: 12.00.08. К., 2003. 18 с.
5. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 12. ст. 98.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв, С.С. Яценко. К.: Юрінком, 1994. 800 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. К. : Юрінком, 1997. 960 с.
8. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за ухилення від сплати податків». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 12. ст. 102.

9. Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Злочини у сфері підприємництва. Навчальний посібник / За ред. Хавронюка М.І. К. : Атіка, 2001. 608 с.
10. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. ст. 131.
11. Молодик В. В. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1999. 31 с.
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 1, ст. 18.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
14. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст. 112.
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 25, ст. 263.
16. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2008, № 24, ст. 236.
17. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 40. ст. 219.
18. Проект Закону про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3655>
19. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/240654>
20. Реконструкція податкових злочинів у законопроекті № 3959-1: популізм чи необхідність. URL: <https://appu.org.ua/main-news/rekonstrukciya-podatkovih-zlochiv-u-zakonoproekti-%E2%84%963959-1-populizm-chi-neobhidnist/>
21. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату ВР України на проект Закону України «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/25535>
22. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#top>
23. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71756
24. Митний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. ст. 552.